

Szatmári Emília

„KÖZEGYHÁZI ÉLETÜNK SODRÁBAN”

DR. KONCZ SÁNDOR ÉLETMŰVE A 20. SZÁZAD TÖRTÉNETI ÉS
EGYHÁZTÖRTÉNETI VISZONYAINAK TÜKRÉBEN

Doktori értekezés téziszülete

Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolája

Témavezető: Dr. habil. Hörcsik Richárd

Sárospatak – Debrecen

2015

A KUTATÁS CÉLJA, TÉMÁJA

E dolgozat megírásának az volt a célja, hogy egy elmélyült tudományos felkészültségű, elvitathatatlan teológiai örökséggel rendelkező, megkerülhetetlen egyházi közéleti tevékenységet vállaló, de 1948 után politikailag szándékosan perifériára kényszerített, szilenciumra ítélt, sokat támadott 20. századi református tudós-lelkipásztort ismét beemeljen az egyházi köztudatba.

A hittudós, a középiskolai és teológiai tanár, az ifjúsági missziói-, tábori- és gyülekezeti lelkész, a konventi külügyi munkatárs, a gazdasági vezető, a levéltáros dr. Koncz Sándor személyét, elveit, küzdelmeit, eredményeit a szocializmus évtizedei alatt törekedtek kifejezetten elítélni, máskor legfeljebb zárójelbe tenni. Ez a törekvés akkor nem ért célt, lelki és szellemi vezetőként tekintett rá mindig környezete: barátai és ellenfelei egyaránt. Barátai ezért (is) álltak ki mellette és ügyei mellett minden körülmények között, ellenfelei pedig ezért (is) támadták egyre több fronton.

A zárójelbe tétel annál hatásosabbnak érződött az elmúlt évtizedekben: méltatlanul elfeledett lett Koncz Sándor életműve, noha a 20. századi magyar református egyház története nem teljes nélküle. Különösen fontos őt ismerni és megint ismertté tenni Tiszáninnen, ahová egyházi szolgálatainak és harcainak nagy része kötötte; de kiváltképpen is Sárospatakon, ahol majd három évtizeden át élt és szolgált.

A TÉMA FELDOLGOZÁSÁNAK MÓDSZERE

A 20. század egyháztörténeti témáit kutatni, kiemelkedő személyiségeivel foglalkozni – a korszak közelsége okán – bizonyos nehézségekkel jár. Különösen igaz ez a század második felének, a szocializmus évtizedeinek tanulmányozása kapcsán. A kor több fontos egyháztörténeti, egyházpolitikai, etikai vonatkozású kérdése nem került még lezárásra. Problémát jelenthet emellett egyes forrásokhoz hozzá nem férés, vagy a források nem elegendő, nem megfelelő ismerete.

Koncz Sándor életművének tanulmányozásakor is előkerültek a fenti problémák. Igaz, a vele kapcsolatos hozzáférhető forrásanyag igen gazdag, mivel Koncz Sándor egész életében nagyfokú alapossággal és bölcs előrelátással gyűjtötte leveleit, készítette feljegyzéseit személyes életével és közegyházi ügyeivel kapcsolatban egyaránt. Ugyanakkor ő jegyezte le azt is, hogy fontos dokumentumokat, külföldi levelezéseit, Ravasz László melletti konventi munkájával kapcsolatos anyagait maga semmisítette meg a Rákosi-éra éveiben – politikai és egzisztenciális okokból. A források tehát most is hiányosak.

Megőrzött hatalmas iratanyagát Koncz Sándor maga rendezte élete utolsó éveiben, és helyezte el azokat a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. Nem csupán a levéltárban olvashatunk Koncz-írásokat, de a kéziratár is értékes forrásokat őriz tőle és róla. Az itt elhelyezett anyag az alsóvadászi gyülekezeti lelkipásztorsága éveinek jegyzőkönyveit, feljegyzéseit is tartalmazza. Meg kell még említeni a sárospataki egyházközség irattárában található, Koncz Sándor lelkészválasztási ügyével kapcsolatos dokumentumokat, melyek szintén szelektíven hiányosnak tűnnek. Természetesen megkerülhetetlen volt az állami levéltárak Koncz Sándorral kapcsolatos dokumentumait is feltérképezni, feldolgozni. A korabeli megyei egyházügyi anyagot eredetileg a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár mezőcsáti fiókja őrizte, mely kutatásom éveiben időközben Alsózsoltára költözött. Az itt őrzött, Koncz Sándorral kapcsolatos iratok elérése szintén korlátokba ütközött, mivel a levéltár rendezési elve megnehezíti a kutató munkáját abban, hogy bizonyosan rátaláljon minden vele kapcsolatos anyagra.

Kutatómunkám során primer források a fenti levéltári-kézirattári anyagok voltak, továbbá Koncz Sándornak nyomtatásban megjelent dolgozatai, cikkei, művei, melyeket törekedtem szintén körültekintően feldolgozni.

Ezen elsődleges forrásokat egészítik ki, teszik teljesebbé azok a tanulmányok, visszaemlékezések, összefoglaló művek, melyek utólag, más szerzők által íródtak róla. Dienes Dénes munkái elsősorban Koncz Sándornak az alsóvadászi gyülekezetben végzett lelkipásztori szolgálatait mutatják be, Hörcsik Richárd tanulmányai pedig a levéltárosi tevékenységét értékelik. Bojtor Istvánnak a *Misszió a Tiszán innen* című műve emelendő még ki ezen alkotások között, aki az egyházkerület életének sok szempontú bemutatásakor több alkalommal tárgyalja a Koncz Sándor személyével is összefüggő történéseket, úgy mint kortárs, szemtanú, szolgatárs és sokszor maga is mint az események résztvevője. Természetesen más szerzők levelei, visszaemlékezései, írásai, a Koncz Sándor egy-egy munkájáról megjelent értékelések, ismertetőik is fontos részei voltak munkámnak, hiszen a történeti kutatáshoz elengedhetetlenül hozzátartozó forráskritika eszközei (is) voltak. Koncz Sándor írásainak ezen forrásokkal való összevetése tette lehetővé a belső kritikát, vizsgálható volt a lelkész saját dokumentumainak tartalmi hitelessége, és az is, hogy az őt ért pozitív-negatív hatások torzíthatták-e az általa írásban megörökítetteket.

Koncz Sándor életének, munkássága éveinek időbeli közelsége okán alkalmam volt olyan kortársakkal is interjúkat készíteni, beszélgetni, akik éveken, évtizedeken át ismerték őt. Az alsóvadászi gyülekezet néhány tagját: Koncz Sándor egykori egyik presbiterét, egyik

hittanosát és a gyülekezet egy asszonytagját, továbbá a lelkészi hivatalban következő utódait kérdezhettem a gyülekezeti lelkipásztor Koncz Sándorról.

**KUTATÁSI EREDMÉNYEIM ÖSSZEFOGLALÁSA,
KONCZ SÁNDOR ÉLETÉNEK, KÖZEGYHÁZI SZOLGÁLATAINAK ÉS
KÜZDELMEINEK RÖVID ÖSSZEGZÉSE**

„*Közegyházi életünk sodrában.*” Koncz Sándor adta ezt a címet egy 1982-es keltezésű írásának, melyben eredetileg családja számára kívánta összefoglalni mindazt, amit az 1946 és 1951 közötti időszakban megélt a közegyházban. Ám e tervvel szemben a 61 oldalas emlékirat félbeszakadt az *Egyezmény* megkötése körüli események leírásával. A cím, „*Közegyházi életünk sodrában*”, azonban Koncz Sándor egész életútjára igen kifejező: az 1946 előtti lehetőségeinek döntő részét is meghatározta az egyház, életének 1951 utáni alakulása pedig csak a közegyházi élet sodrában érthető, értelmezhető.

Koncz Sándor (1913-1983) református teológus-lelkipásztor élete és egyházi pályája egy 20. századi magyar rendkívüli életút és egyházi életpálya volt.

Élete átívelt az évszázad magyar történelmének jelentős eseményein, nagy fordulatain, egymást váltó politikai-társadalmi rendszerein az Osztrák-Magyar Monarchiától a késő Kádár-korig, és megélte, megszenvedte a két nagy világtörténelmi kataklizmát, az első és a második világháborút. Ez a történelmi háttér meghatározta személyes sorsának alakulását, valamint az egymást váltó korszakok egyházpolitikái alapvetően kijelölték közegyházi lehetőségeit, elinduló karrierét, majd ezeknek visszájára fordulását, a sorozatos törvénytelen, etikátlan és embertelen támadásokat.

Koncz Sándor szegény sorsú diósgyőr-vasgyári munkáscsaládból származott, akit Isten gazdagon megáldott talentumokkal. Így kerülhetett a miskolci református gimnáziumba, majd – környezete csodálkozására – a pataki teológiára. Tanulmányaival mindig kitűnt, élen járt. Három évet külföldi egyetemeken (Bázel, Glasgow, Berlin) tanult, és cserediák volt valamennyi magyar protestáns teológián. Utazásai során, személyes kapcsolatait, tanulmányait, olvasmányait által megismerkedett Karl Barth teológiájával és maga is barthiánus teológus lett. Ezekben az években beutazta a kontinens számos országát, európai műveltségű és gondolkodású, széles látókörű fiatalemberré vált, igazi européerré. Fiatalon doktorált és habilitált.

Előbb a Konventnél kapott középiskolai ifjúsági és missziói lelkészi feladatokat, majd táborigényként végezte szolgálatait itthon, később a keleti fronton, végül pedig németországi

hadifogságban. Hazatérve újra a Konvent bízta meg az egyház külügyi kapcsolatainak vezetésével. Itt nem csak a református egyház vezetőivel került személyes és munkakapcsolatba, de sok esetben országos politikusokkal is. 1947-ben innen hívta el szeretett pataki iskolája új szolgálati területekre: rendszeres teológusként ó- majd újszövetségi teológiai tanárnak, nevelőnek, gazdasági vezetőnek. Ez utóbbival különösen is nehéz feladatot vállalt, hiszen gazdasági vezetése éveiben kezdte meg a Rákosi-rendszer a pataki kollégium felszámolását, egyes működési területeinek megszüntetését, másoknak az államosítását. Ezekben az időkben is hittel és hűségesen tette a dolgát: védte a kollégium, az egyházkerület, az egyház érdekét, szolgálta mindezekben Isten ügyét.

Az új politikai és egyházi vezetés 1951-ben püspöki méltósággal próbálta megvesztegetni, amit Koncz Sándor elutasított. Ezért a kiállításáért, egész pataki működéséért, valójában addigi teljes életútjáért végül arra „ítélték”, hogy falusi lelkipásztor legyen. Így került 1952-ben egy vasútvonallal sem rendelkező, deportáltak számára kijelölt északkelet-magyarországi faluba, Alsóvadászra. A földrajzi-infrastrukturális akadályok azonban nem vágták el sem korábbi kapcsolataitól, sem az információktól, sem a közegyházi ügyektől. Inkább még elszántabbá tették. Noha szilenciumra ítélték – írásai sehol nem jelenhettek meg, előadásokat nem tarthatott, olykor még egyes egyházi szolgálatokra sem kapott engedélyt –, ő fáradhatatlanul levelezett és utazott; részt vett számtalan egyházi és egyháziak számára szervezett alkalmon, hozzászólt, felszólalt, tárgyalt. Az alsóvadászi bezártság ellenére az ország reformátussága és az állam vezetése is ismerte nevét azért az elszánt, bátor kiállításért, amivel az egyház megújulásának szükségességét hirdette az ötvenes években, és amivel küzdött a Tiszáninneri Egyházkerület és a pataki kollégium visszaállításáért. A református egyházban kibontakozó Megújulási Mozgalomban is szerepet vállalt 1956 utolsó hónapjaiban. Amikor 1957 januárjában végre visszaállt a Tiszáninneri Egyházkerület, a lelkipásztorok és a gyülekezetek szinte egyöntetűen Koncz Sándor püspökké választását óhajtották – még a kongrua árán is. De állami vétót kapott, sőt – példátlan módon – a már folyamatban lévő választást is felfüggesztették. 1958-ban nem lehetett abaúji esperes, 1964-ben sem választhatták meg püspöknek a kerület gyülekezetei, ahogyan 1977-ben szintén nem. Továbbá miskolci, szikszói és sárospataki lelkipásztor sem lehetett. Sok külföldi meghívásnak ugyancsak nem tehetett eleget, tervezett nyugati útjaira is egymás után vétót kapott.

Noha rehabilitálását 1957-től folyamatosan kérte, bizonyos tanulmányok megírására is hajlandó volt, ám „bírái” szerint ezek az írások sem voltak eléggé vonalasak. Valóban, hiszen elvhűséggel nem lépett, nem léphetett át bizonyos teológiai és etikai határvonalakat. Másik

oldalról az is tény, hogy az egyházi vezetők még egy „alkalmazkodó” Koncz Sándortól is tartottak.

Koncz Sándor európai műveltsége, teológiai képzettsége, példás gyülekezeti munkája, a lelkészek öt övező tisztelete és a hívek őszinte szeretete okán valóságos szálla, még inkább gerenda volt az egyházvezetés szemében. Különösen is ellenségeskedett vele legközelebbi egyházi előjárója, az abaúji esperes, aki teológiai okokra hivatkozva, de elsősorban személyes indokokból 1961 elején fegyelmi eljárást indított ellene. Koncz Sándor a közel négy évig húzódó, teljes bizonytalanságot, sok feszültséget jelentő jogtalan, keresztyénietlen és embertelen egyházi eljárást is elvhűséggel, tiszta lelkiismerettel, mindig hittel és még gyakran humorral élte meg. Noha három ügyész sem vállalta, illetve hibásnak minősítette a vádat, és bár Koncz Sándor – nem félelemből, de keresztyéni alázatosságból és lelkiülből – mindenkitől többször is bocsánatot kért, az ügy egyre csak bonyolódott. Koncz Sándor meggyötört lelkiállapotában, erősödő testi betegségeiben is Bonhoeffer etikáját vallotta, és még magánál is sokkal rosszabb helyzetben lévőknek, nagyobb terhet hordozónak látta támadóit.

Végre 1966-ban a sárospataki Tudományos Gyűjtemények Levéltárába került, ami mintegy rehabilitálásnak tűnhetett, valójában csak újabb süllyesztőnek szánták pályáján. Koncz Sándor azonban, mint minden korábbi szolgálatát, úgy ezt is komolyan vette és a tőle megszokott alaposággal végezte feladatát, képezte magát, nemzetközi levéltári tapasztalatokat szerzett. Addig ismeretlen attitűdje bontakozott itt ki, a tudományszervező levéltárosé.

Református értelmiségiként azt is meg kellett élnie, meg kellett szenvednie, hogy 1952-ben társbérllöket költöztettek családi házuk egyik felébe, akik az együttélés szabályait felrűgva éltek és éltek vissza helyzetükkel egészen 1973-ig. A kommunikálásnak ez az esete évtizedekre negatívan hatott értelmiségi egzisztenciájára, a sok feszültség, az ügyel járó pereskedések és kilátástalan bürokratikus útvesztők tovább rontottak testi betegségein, pszichés terhein.

Istenhez való megtérésére készülésének írásaiban évek óta nyoma volt. Gyászjelentését maga fogalmazta, rendelkezett halála, temetése felől és a temetés utáni tennivalókról is. 1983 húsvétjára hazavárta a szeretett alsóvadászi gyülekezet, de a hívekkel való utolsó földi találkozásra nagypénteken került sor a sárospataki temetőben.

Koncz Sándor kiállása, helyállása erőt és reményt jelentett sok szolgatársának, kortársának. Korának politikai-egyházpolitikai rendszere vegetálásra kényszerítette, ellehetetlenítette, elhallgattatni, elszigetelni próbálta, de nem engedte meg, hogy mártírrá váljon. A ma reformátusságának erkölcsi kötelessége Koncz Sándort rehabilitálni, életútját,

küzdemeit széles körben ismertté tenni, példaként újra és újra felmutatni, hogy tanulhassunk tőle, általa. Legyen áldott az emléke!

TÉZISEK

1. Koncz Sándor a második világháború végéig tartó politikai-egyházpolitikai korszakban – Istentől nyert talentumainak és attitűdjének megfelelően – töretlenül jutott előre tudományos és közegyházi pályáján.
2. A szociáldemokrata értékrendű Koncz Sándor a fordulat éveitől tisztán látta az új politikai kurzus antiklerikális törekvéseit, valamint az őrsegyházi utáni egyházvezetés biblikus teológiai alapoktól radikálisan eltérő elvi és gyakorlati tendenciáit. Kritikus megnyilatkozásaiért és gyakorlati ellenállásaiért évtizedeken át állami-egyházi vétót emeltek minden egyházi hivatalba kerülése ellen.
3. Egyházpolitikai szankció volt az abaúji Alsóvadászra helyezése, amivel háttérbe akarták szorítani a kerületi és közegyházi élet középpontjából. Koncz Sándor a több mint tizenhárom esztendeig tartó falusi lelkipásztorságát is – mint minden élethelyzetét – Isten és embertársai szolgálatának lehetőségeként fogadta el; igehirdetése, lelkigondozása, gyülekezetvezetése, a falu életében végzett más tevékenysége kiemelkedő volt saját korában és példát jelentett utódai számára.
4. Rehabilitálásáért hiába küzdött évtizedeken keresztül, mivel sem teológiai, sem etikai vonatkozásban nem akarta és nem tudta átlépni azt a határvonalat, amit elvártak tőle, és mivel az egyházvezetés még egy esetlegesen megalkuvó Koncz Sándortól is félt. Rehabilitálás helyett koncepciók pert indítottak ellene, aminek egyházvezetési kudarcai után végül a sárospataki levéltárban való elhelyezkedést engedélyezték/jelölték ki számára.
5. Koncz Sándornak az egyház megújulásáért, a missziói egyházért, a tiszáninneri egyházkerület visszaállításáért, a pataki kollégiumért vállalt küzdelmei túlmutattak regionális jelentőségükön és túlmutatnak személyének egyháztörténelmi fontosságán; az 1948 utáni egyházpolitika egészének értékelése szempontjából nagy hangsúllyal bírnak.

“IN THE STREAM OF OUR PUBLIC CHURCH LIFE”

THE LIFEWORKE OF DR SÁNDOR KONCZ IN THE LIGHT OF THE HISTORICAL AND CHURCH HISTORICAL CONTEXT OF THE 20TH CENTURY

THE PURPOSE AND SUBJECT OF THE STUDY

The purpose of the present paper is to raise the awareness in the Church of a 20th century minister of intense scholarly knowledge and with an unquestionable theological legacy, undertaking unignorable public activities in the Church but politically forced to the periphery after 1948, sentenced to silence and severely attacked.

There were continuous attempts during the decades of socialism to condemn and, at other times, to put between parentheses the personality, principles, struggles and achievements of Dr Sándor Koncz, theologian, secondary school and theological academy teacher, youth missionary minister, military chaplain, congregational minister, foreign affairs associate of the Convent, finance manager and archivist. These efforts were not successful at the time: he was always looked upon as a spiritual and intellectual leader by his environment, including his friends as well as his enemies. This is (partly) the reason why his friends supported him and his cause under all circumstances and why his enemies attacked him on more and more fronts.

However, his being put between parentheses seemed rather effective in the previous decades: the lifework of Sándor Koncz has been unworthily forgotten, even though the history of the Hungarian Reformed Church of the 20th century is incomplete without him. It is particularly important to become acquainted with his life and to make him known again in the Cistibiscan region, where the majority of his services in the Church and his battles connected him, and especially in Sárospatak, where he lived and served for almost three decades.

METHOD

Researching church historical issues of the 20th century and studying the outstanding personalities of the period involve certain difficulties due to the temporal proximity. It is particularly true in the case of the second half of the century, the decades of socialism. Several significant church historical, church political and ethics-related questions of the era have not yet been concluded. Besides, the lack of access to certain sources or the insufficient and inadequate knowledge thereof might also cause difficulties.

The above problems did, in fact, rise in the course of studying the lifework of Sándor Koncz. It is true that the available sources related to him compose a rich complex due to the fact that Sándor Koncz was collecting his letters and keeping records of both his private life and his public church affairs with great precision and wise foresight throughout his entire life. At the same time, it was also noted by him that he himself had destroyed during the years of the Rákosi era some important documents, his foreign correspondences and the material related to his work alongside László Ravasz in the Convent, for political and existential reasons. The sources are therefore incomplete.

Sándor Koncz arranged his enormous documentary material himself during the last years of his life and deposited them in the Scholarly Collections of the Sárospatak Reformed College. It is not only in the archives that one can read his writings; valuable sources from and about him can be found in the manuscript repository too. The material deposited there includes the records and the notes of the years of his pastorate in the congregation of Alsóvadász as well. The documents related to the pastoral election of Sándor Koncz held in the archives of the Church of Sárospatak, which also appear to be selectively incomplete, are noteworthy too. Furthermore, it was, of course, unavoidable to explore and examine the documents of the national archives connected to Sándor Koncz. The church-related material of the county of the time was originally guarded in the Mezőcsát branch of the Borsod-Abaúj-Zemplén County Archives of the National Archives of Hungary, which was relocated to Alsózsolca in the course of my research. Access to the documents related to Sándor Koncz also ran into obstacles as the organizational principles of the archives make it difficult for the researcher to find all the relevant material.

During my research, the above mentioned archival documents served as primary sources, as did the printed dissertations, articles and other works of Sándor Koncz, which I also aimed to prudently examine.

These primary sources were complemented by the studies, reminiscences and summaries written later by other authors. The works of Dénes Dienes present the pastoral services of Sándor Koncz in the congregation of Alsóvadász, whereas the studies of Richárd Hörcsik evaluate his activities as an archivist. It is also worth highlighting the work *Misszió a Tiszán innen* [*Mission in the Cistibiscan region*] by István Bojtor, who, when presenting in many aspects the life of the Church District, discusses several events connected to the personality of Sándor Koncz as a contemporary, a witness, a fellow servant and, at numerous times, a participant. Of course, other authors' letters, reminiscences and works along with evaluations and reviews of particular works of Sándor Koncz form an important part of my

dissertation since they were (also) means of source criticism, an inevitable component of historical research. Internal criticism was made possible through the comparison of the writings of Sándor Koncz with these sources; in this way, the accuracy of the content of the documents composed by the minister could be examined as well as whether his positive and negative impressions might have affected what he had recorded.

Due to the temporal proximity of the life and work of Sándor Koncz, I had the opportunity to talk to and make interviews with contemporaries who knew him for years and even decades, namely some of the members of the congregation of Alsóvadász: I was able to ask one of his former presbyters, one of his religion class students and a lady from the congregation as well as his successors in the pastoral office about Sándor Koncz the congregational minister.

SUMMARY OF THE RESULTS OF MY RESEARCH, A BRIEF OVERVIEW OF THE LIFE, PUBLIC CHURCH SERVICES AND STRUGGLES OF SÁNDOR KONCZ

“In the stream of our public church life.” This is the title that Sándor Koncz gave to his work written in 1982, in which he originally wished to summarize for his family what he had gone through in the public church during the period from 1946 to 1951. However, in contrast to his plan, this memoir of 61 pages was cut short, terminating with the description of the circumstances surrounding the conclusion of the *Agreement*. The title, *Közegyházi életünk sodrában* [*In the Stream of Our Public Church Life*], is indeed very expressive of his entire life: the Church had determined a significant portion of his possibilities even before 1946; and as for the events of his life after 1951, they can be understood only in the stream of the life of the public church.

The life and ministry of Sándor Koncz (1913-1983), theologian-minister of the Reformed Church, was an extraordinary Hungarian life-course and church career of the 20th century.

His life spanned over the main Hungarian historical events of the century, its turning points as well as the political and social systems succeeding each other from the time of the Austro-Hungarian Monarchy to the late Kádár era, and he lived and suffered through the two great cataclysms of world history: World Wars I and II. This historical background determined the course of his private life, and the church policies of the successive eras fundamentally

defined his possibilities within the public church, his beginning career and later the reversal of his opportunities along with continuous unlawful, unethical and inhumane attacks.

Sándor Koncz came from a Diósgyőr-Vasgyár working-class family with a humble background but was richly blessed with talents. This is how he could have been admitted to the Reformed High School of Miskolc and then, to the surprise of his environment, to the Theological Academy of Patak. He was always an excellent and leading student. He studied at universities abroad (Basel, Glasgow and Berlin) for three years and was an exchange student at all Hungarian Protestant theological academies. He got acquainted with the theology of Karl Barth through his personal relationships, studies and readings during his trips and became a Barthian theologian himself as well. Over these years, he visited many of the countries of the continent and grew into a bright European-minded young man with a broadened horizon. He obtained his doctorate and habilitation at a young age.

First, the Convent entrusted him with secondary school youth work and missionary pastoral duties; then, he served as a military chaplain in Hungary, later on the Eastern Front and finally in Germany as a war prisoner. Upon his return, the Convent charged him with the direction of its foreign relations. He got in personal and professional contact not only with the leaders of the Reformed Church, but, in a number of cases, also with national-level politicians. This is from where his beloved school of Patak called him in 1947 to new fields of service – as a systematic theologian he was first a teacher of the Old and later of the New Testament, a preceptor and a finance manager. The latter meant a real challenge to him as it was during the years of his leadership that the Rákosi system began to apply its salami-politics against the College of Patak by terminating certain fields of its activities and nationalizing others. He faithfully fulfilled his duties during this period too: he was protecting the interests of the College, of the Church District and of the Church in general, serving thus the cause of God.

In 1951 the new political and church leadership attempted to bribe him with a bishopric, which Sándor Koncz refused. For standing up for his principles, for the activities he carried out in Patak and, in fact, for the entire course of his life, he was “sentenced” to do his pastoral service in the countryside. This is how he moved in 1952 to Alsóvadász, a small village in the northeast of Hungary without any railway connections, designated for deportees. However, the geographical and infrastructural obstacles could not cut him off from either his relationships, or the flow of information, or the affairs of the public church. On the contrary, they made him even more determined. Although he was sentenced to silence, i.e. his works could not be published, he might not hold lectures and at times he was even refused permission to carry out certain church-related services, he was tireless to correspond and travel, participated at

numerous Church events, or meetings for the clergy, where he made comments, spoke up and took part in discussions. In spite of his being isolated in Alsóvadász, his name was familiar both to the Reformed community and to the leadership of the country for his determination and courage with which he preached in the 50s about the need of the renewal of the Church and fought for the restoration of the Cistibiscan Church District and that of the College of Patak. Also, in the last months of 1956, he took part in the Renewal Movement unfolding in the Reformed Church. When the Cistibiscan Church District was finally restored in January 1957, ministers and congregations alike wished for the appointment of Sándor Koncz as bishop – even at the cost of the congrua. However, it was vetoed by the state, and, in an unprecedented way, even the ongoing elections were suspended. In 1958 he could not be the dean of Abaúj, and in 1964 the congregations of the district could not elect him as bishop, nor could they in 1977. Furthermore, he could not be a minister in Miskolc, Szikszó and Sárospatak either. Also, he was not allowed to fulfil many of the invitations from abroad; his planned western visits received vetoes, one after the other.

He had been continuously asking for his rehabilitation from 1957 on and was willing to prepare certain studies too; yet even these works of his were not of an acceptable standard according to his “judges.” It was so indeed, as he, remaining true to his principles, did not and could not cross certain theological and moral boundaries. It is also a fact, on the other hand, that the leaders of the Church were afraid even of a “conformable” Sándor Koncz.

Due to his European education, theological qualification, exemplary work in the congregation, the respect of his fellow ministers surrounding him and the genuine love of the congregation, he was a real speck, and even more a plank in the eyes of the church leadership. His closest superior, the dean of Abaúj, was exceptionally hostile to him; at the beginning of 1961 he initiated a disciplinary action against him mainly for personal reasons but basing it on theological grounds. Sándor Koncz bore this nearly four-year-long unrighteous, unchristian and inhumane procedure of the Church involving great uncertainty and a lot of pressure with a clear conscience, always with faith and often with humour, remaining true to his principles. Although even three prosecutors refused to undertake the accusations, finding them faulty, and Sándor Koncz apologized to everyone several times, not out of fear but driven by a Christian humbleness, his case had become more and more complicated. However, even in his anguished state of mind and with his increasing physical illnesses, he committed himself to the ethics of Bonhoeffer and looked upon his attackers as carriers of even heavier burdens in a state much worse than his.

In 1966, at last, he could begin working at the Archives of the Scholarly Collections of Sárospatak, which might have seemed to be a sort of rehabilitation but, in fact, was meant as a further trapdoor. However, Sándor Koncz took it seriously, as he did all of his previous services, and fulfilled his tasks with his usual thoroughness and precision, educated himself and gained international experience in this field. Moreover, one of his attitudes unknown before could unfold here: that of an archivist in charge of organizing scholarly activities.

As a Reformed intellectual, he had to put up with sharing half of his house with joint tenants, who moved there in 1952 and, violating the norms of coexistence, misused their situation up until 1973. This instance of the communization had a negative effect for decades on his existence as an intellectual, and the great amount of stress, the lawsuits arising from this case and the hopeless mazes of bureaucracy made his physical illnesses and psychic burdens even worse.

His preparation for his departure to God had been leaving its mark on his works for years. He was the one who composed his own obituary; also, he left orders concerning his death, his funeral as well as the actions to be taken following it. His beloved congregation of Alsóvadász looked forward to welcoming him home for the Easter of 1983. However, his last earthly meeting with the congregation took place on Good Friday in the cemetery of Sárospatak.

The stance and endurance of Sándor Koncz meant strength and hope to many of his colleagues and contemporaries. The political and church political system of his time forced him to vegetate, put him into impossible conditions of existence and tried to silence and isolate him but did not let him become a martyr. It is the moral duty of today's Reformed community to rehabilitate him, to make his life and struggles widely known and to raise him as an example again and again so that we could learn from him and through him. Blessed be his memory!

THESES

1. In the historical and church historical era lasting until the end of the Second World War, Sándor Koncz advanced firmly in his scholarly as well as public church career due to his God-given talents and attitude.

2. From the years of transition on, Sándor Koncz, a man committed to social democratic values, could clearly see the anticlerical intentions of the new political course as well as the tendency of the church leadership after the changing of the guards to radically break away from the Biblical and theological bases both in principle and in practice. Because of his critical statements and resistance both the government and the Church vetoed his nominations for any office in the Church for decades.

3. His relocation to Alsóvadász, Abaúj was meant to be a sanction of the Church as they wanted to put him in the background from the centre of the life of the district and the public church. However, Sándor Koncz accepted this village pastorate lasting for more than thirteen years, as he did all other circumstances too, as an opportunity to serve God and his environment; his preaching, pastoral care and leadership in the congregation as well as his other activities in the life of the village were outstanding at the time and set an example for his successors.

4. His decades-long struggles for his rehabilitation were in vain as neither did he want to nor was he able to cross certain theological and ethical limits, which was indeed expected of him, and because the Church was afraid even of a Sándor Koncz willing to make a compromise. Instead of rehabilitating him, they staged a show trial against him, after the failure of which he was finally permitted/assigned to work for the Archives of Sárospatak.

5. The struggles of Sándor Koncz for the renewal of the Church, the missionary church, the restoration of the Cistibiscan Church District and for the College of Patak went beyond their regional significance and extend beyond the importance of his personality in church history, being a determining factor in the evaluation of the whole of the church policies after 1948.

A SZERZŐ TÉMÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓI

1. Koncz Sándor, az igehirdető. *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 2008. 18. sz. 229-236.
2. Koncz Sándor: Barth Károly teológiája. *Sárospataki Füzetek*, 2010. 2. sz. 127-172.
3. Bibliaiskola és laikus kántorképző Sárospatakon 1949-1951 között. *Sárospataki Füzetek*, 2011. 4. sz. 131-154.